

УДК 123(=161.2):929Сковорода
DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2025.63.24>

УКРАЇНЬСКА ІДЕНТИЧНІСТЬ У ФІЛОСОФСЬКО-ПРОСВІТНИЦЬКІЙ СПАДЩИНІ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ

Сергій Рик

*Університет Григорія Сковороди у Переяславі,
соціально-психологічний факультет, кафедра філософії і соціальної антропології
імені професора І. П. Стогнія
вул. Сухомлинського, 30, 08401, м. Переяслав, Україна
<https://orcid.org/0000-0002-1115-3876>*

Микола Рик

*Університет Григорія Сковороди у Переяславі,
соціально-психологічний факультет, кафедра філософії і соціальної антропології
імені професора І. П. Стогнія
вул. Сухомлинського, 30, 08401, м. Переяслав, Україна
<https://orcid.org/0000-0002-6813-5628>*

У статті висвітлено роль філософсько-просвітницької спадщини Г. Сковороди в культурно-історичному процесі формування української ідентичності та її значення в сучасному суспільстві.

Теоретико-методологічну основу наукового пошуку становлять самі філософсько-просвітницькі твори Г. Сковороди та базові положення й ідеї вітчизняних дослідників української ідентичності, а також методи історико-філософського аналізу представників Київської світоглядно-антропологічної школи, пов'язані з дослідженням учення українського мислителя.

Акцентовано увагу на сучасному підході до визначення української ідентичності як багатовимірного соціокультурного феномену, який охоплює систему ідеалів, цінностей, символів, традицій та духовних орієнтирів, що формують особистісну, так і колективну самосвідомість людини. Розкрито особливу роль у цьому процесі ідей Г. Сковороди та їх вплив на культурно-історичне становлення української ідентичності, зокрема концептів свободи, «внутрішньої людини», серця та «сродної праці». У статті доводиться, що свобода в мислителя обґрунтовується як фундаментальний онтологічний принцип людського буття, завдяки якому особистість розкриває свою духовну ідентичність та показує наближеність її до Бога. У цьому контексті «внутрішня людина» визначається як істинна, божественна сутність індивіда, що забезпечує йому справжню ідентичність. Виняткове місце посідає категорія серця, яку український філософ представляє як сакральний центр духовної та морально-етичної ідентичності людини. Як важливий чинник у формуванні української ідентичності розглядається й учення про «сродну працю», у якому філософ переконує в необхідності самопізнання та самореалізації власних природних можливостей людини. Констатується, що ця теорія має сьогодні значний евристичний потенціал, оскільки може бути використана для виховання високопрофесійної та морально відповідальної особистості.

Підсумовано, що філософсько-просвітницька спадщина Г. Сковороди, заснована на ідеях свободи, кордоцентризму, філософії серця та «сродної праці» є не лише складником вітчизняного інтелектуального надбання, а й одним із невід'ємних історико-філософських наративів формування сучасної української ідентичності, яка слугує консолідації суспільства та утвердженню суб'єктності України.

Ключові слова: соціокультурна спадщина, ідентичність, суспільство, самопізнання, цінності, свобода, «сродна праця».

Постановка проблеми. На сучасному етапі соціально-культурного розвитку українського суспільства проблема філософського осмислення власної ідентичності, усвідомлення унікальності вітчизняного культурно-історичного надбання, здобуття українцями права на історичне самовизнання та політичну суб'єктність набуває виняткової актуальності. Особливо після подій Революції гідності, початку російсько-української гібридної агресії, масованого пропагандистського тиску, загострення глобалізаційно-цивілізаційних суперечностей актуалізація української ідентифікації стала одним з ключових чинників утвердження національної гідності громадян, забезпечення суспільної консолідації соціуму й консенсусу політико-економічних інтересів державотворення, гарантування незмінності європейського курсу розвитку країни. У цьому контексті звернення до історичного досвіду та філософської мудрості попередніх поколінь, суттєво може допомогти віднайти нові шляхи для подальшого формування зрілої української ідентичності, успішного демократичного державотворення, інтеграції України в європейський та світовий цивілізаційний простір.

На державно-політичних засадах проблеми формування української національної ідентичності регулюються Законом України «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності», ухваленим 13 грудня 2022 р., у якому на нормативно-правовому рівні українська національна ідентичність задокументована як «стійке усвідомлення особою належності до української нації як самобутньої спільноти, об'єднаної назвою, символами, географічним та етносоціальним походженням, історичною пам'яттю, комплексом духовно-культурних цінностей, зокрема українською мовою і народними традиціями» [14]. Ураховуючи вагомість наявної проблеми, держава законодавчо спрямовує свою політику на досягнення єдності в українському суспільстві шляхом подолання суперечностей соціокультурного, мовного, регіонального характеру на основі європейського та євроатлантичного курсу, забезпечення дотримання конституційних гарантій прав і свобод людини і громадянина [14]. Однак національна солідарність суспільства не лише ґрунтується на державних документах і постановках уряду, а й спирається насамперед на культурно-просвітницький ресурс нації, максимальну реалізацію творчих можливостей кожного члена суспільства, сенс щоденного буття, інтелектуальний потенціал діячів науки і культури, вчених, філософів, істориків, митців, публічних інтелектуалів, релігійних діячів тощо. Саме тому українська ідентичність є історично й соціально зумовленою, дискурсивно динамічною та поліфонічною системою. Це завжди стимулювало великий пізнавальний інтерес у широкого кола дослідників і потребувало поєднання та інтеграції багатьох методів пізнання гуманітарних та суспільних наук.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. За статистикою авторів монографії «Цивілізаційна ідентичність українства: історія і сучасність», бібліографія опрацьованих ними новітніх праць за період з 1991 р. до 2020 р., які безпосередньо або опосередковано були присвячені проблемам ідентичностей, нараховує більше тисячі назв, серед яких майже двісті українських авторів [24, с. 19–20].

Серед цього масиву наукової літератури першими необхідно відзначити авторів саме цієї ґрунтовні роботи – О. Калакуру, Я. Калакуру, О. Рафальського, М. Юрія [24], – які на засадах міждисциплінарної методології гуманітарних та суспільних наук, органічно поєднавши історичні, філософські, політологічні, соціологічні й культурологічні методи наукового пошуку та використавши плюси цивілізаційного, антропологічного й соціокультурного підходів у пізнавальному процесі, розкрили витoki, становлення, сучасний стан та специфіку цивілізаційної ідентичності незалежної України, а також працю О. Рафальського і З. Самчука [15], у якій науковці реалістично обґрунтували культурно-цивілізаційний вибір України, розкрили генеалогію ідентичності, віднашли причини інфляції

ідентичності в епоху постмодерну, визначали інтеграли та диференціали генерування української національної ідентичності.

Загалом, специфіка української ідентичності, як складного та багатокомпонентного культурно-історичного явища, була предметом наукового аналізу багатьох авторів, зокрема осмислення культурологічних та історико-культурних чинників зародження, формування та специфіки функціонування української ідентичності в контексті сучасних суспільних трансформацій здійснено в роботах М. Поповича [13], О. Стегнія [18], М. Степико [19], її залежність від історичних наративів, пам'яті й долі народу, культурно-просвітницької спадщини, світоглядної культури, народної ментальності та впливу евристичного потенціалу міфологічних архетипів суспільної свідомості, простежені в дослідженнях Я. Грицака [2], Р. Демчук [4], та історико-культурні ретроспективи й сучасні перспективи розвитку в статті К. Кислюка [9] та ін. Переосмисленню проблем дихотомії української національної ідентичності, ризиків і загроз, зумовлених «травмами» історичної пам'яті, антиноміями політичних орієнтацій, диверсифікацією суспільної свідомості, амбівалентністю соціокультурних цінностей, парадоксами запізненого націотворення присвячені монографії Л. Нагорної [11], М. Рябчука [16] та ін.

Аналізуючи суспільно-політичні перетворення в Україні, порівнюючи їх з динамікою соціокультурних процесів у світі та констатуючи зміну культурно-історичних контекстів, у яких відбувається розвиток сучасної української ідентичності, І. Дзюба [5], М. Степико [20] вказують на необхідність пошуку нової ідентичності на основі збереження та органічного збагачення надбань вітчизняної культури здобутками розвинутих демократичних країн і народів, наповнення її змісту цивілізаційно-гуманістичним контентом та фактами історичної істини.

Серед великої кількості зарубіжних досліджень з окресленої проблеми можна виділити збірку есеїв директора Канадського інституту українських студій Альбертського університету, відомого історика З. Когута [10], у якій простежено культурно-інтелектуальні витoki сучасної української ідентичності в політиці, культурі, історіографії раннього модерного періоду, а також роботу очільника Центру розвитку демократії і верховенства права Стенфордського університету, професора політології Ф. Фукуями [23], який вивчає питання колективних ідентичностей (релігійних, расових, етнічних, політичних) та їх вплив на соціально-демократичні рухи, побудову ефективних державних інституцій.

На шляху утвердження української національної ідентичності на особливу увагу заслуговують роботи педагогічно-прикладного характеру, які спрямовані на розв'язання порушених проблем у системі сучасної освіти та виховання, упровадження програми «Нова українська школа» та розвиток інноваційних педагогічних технологій. Вагомий внесок у розробку цієї проблематики здійснено авторами колективної монографії «Утвердження української національної та громадянської ідентичності», за загальною редакцією К. Журби, і О. Рейпольської [21], у якій визначено основні напрями формування української національної та громадянської ідентичності в системі вітчизняної освіти, розкрито основні виклики, сутність, морально-ціннісні й психолого-педагогічні особливості формування національної та громадянської ідентичності в українській молоді. Розвиток педагогічно-утилітарного дискурсу продовжено в низці публікацій у наукових фахових виданнях. Зокрема, К. Кириленко [8] всебічно розкрила методологічне значення викладання університетського курсу «Філософія» в період російсько-української війни, підкреслила його роль у формуванні світоглядних основ української ідентичності в сучасного студентства. У статті Н. Давидюк [3] запропоновано нові теоретичні підходи, методи, ідеї, які збагачують можливості формування української національної ідентичності в сучасних освітніх

зкладах, а також проаналізовано причини й наслідки зовнішнього втручання в цей процес та розроблено дієві механізми протидії та захисту від впливу на освіту й навчання молоді деструктивних технологій.

Утім, незважаючи на велику кількість сучасних досліджень, присвячених аналізу різних аспектів цієї багатогранної проблеми, дуже рідко трапляються роботи, у яких розглядають питання становлення й розвитку української ідентичності в історико-філософському контексті. Серед небагатьох публікацій різного рівня можна відзначити роботи відомих учених і молодих дослідників: С. Грабовської [1], М. Кашуби [7], М. Поповича [12], Л. Ушкалова [22], С. Ярмуса [25], Л. Ярошенко [26] та ін., у працях яких окреслено методологічні підходи щодо аналізу філософсько-просвітницької спадщини Г. Сковороди та підкреслено національно-ментальні особливості його творчості.

Огляд літератури та стан розробки проблеми зумовили мету статті, яка полягає у визначенні основних концептів у філософсько-просвітницькій спадщині Григорія Сковороди, які в умовах сучасних соціально-історичних викликів та культурно-регіональних розбіжностей є важливим підґрунтям конституювання й функціонування української ідентичності.

Виклад основного матеріалу. Отже, з огляду на аналіз опрацьованої літератури, можна констатувати, що класична модель національно-державної ідентичності складалася в XIX–XX століттях. У цьому контексті особливо гострі дискусії точилися навколо проблеми української ідентичності. Як зазначає З. Когут, дехто з модерністів трактував «українську націю як «винахід» XIX або й XX століть». Однак, на його думку, «коріння» української ідентичності «слід шукати в ранньомодерному періоді – у XVII–XVIII століттях», адже «концептуалізація «малоруського українського козацького народу» в козацьких літописах є безумовним попередником і провісником ідеї модерної української національності» [10, с. 8]. Саме в цей період української історії жив і творив Г. Сковорода. За 300 років від свого народження він став символом духовних звершень українського народу. У своїх філософських діалогах і літературно-поетичних творах він розвинув низку культурно-просвітницьких ідей, які стали джерелом натхнення української ментальності, характеру, ідентичності.

Проте XVIII століття було одним із найтяжчих періодів в історії України. Російський царизм докорінно знищував прояви української ідентичності та її носіїв – інтелектуальну еліту, духовну аристократію, козацьку старшину. Нині ці часи повторюються. Росія знову намагається викреслити Україну зі світової історії. Хоча цього разу солідарність усього демократичного світу, об'єктивні закони історії та історична істина повністю на боці України, але від неї самої вимагають неймовірних екзистенційних зусиль та стійкості ідентичності. Як говорить О. Забужко, «не вбиті за двадцяте століття, ми стали сильніші: сила життя – сила росту, любови й свободи – по нашій стороні» [6, с. 174]. У цьому контексті сучасності духовний досвід, інтелектуальна історія України постає як не лише теоретична форма осмислення минулого, а й соціальний механізм реального здійснення стратегічних проєктів українського майбутнього. Переосмислення філософсько-просвітницької спадщини Г. Сковороди з цього боку створює додаткові можливості для вивчення витоків, ренесансу та стійкості української ідентичності. Філософія Г. Сковороди підтверджує те, що нам не потрібно вигадувати свою ідентичність, адже вона вже багато століть існує на етнічних, культурних, політичних мапах світу.

В енциклопедичних виданнях національна ідентичність визначається як «ототожнення себе з національною спільнотою на основі стійкого емоційного зв'язку, що виникає внаслідок сформованої системи уявлень про традиції, культуру, мову, політику, а також

прийняття групових норм і цінностей. Головним ідентифікатором Н. і. є національна свідомість. За змістом Н. і. – це сфера ідей, цінностей і смислів культури, сприйнятих й артикульованих більшістю громадян країни. Вона має власні засади в конструюванні індивідом своєї тотожності. Вибір Н. і. зумовлений політичними, економічними, соціальними й історичними чинниками, що робить її динамічною» [18]. З цих елементів складається колективна ідентичність. Адже кожна людина свідомо ототожнює свою значущість з різними соціальними спільнотами, ідентифікує себе із сім'єю, громадою, регіоном, країною, державною системою, релігійною конфесією, різними етнічними, соціальними, віковими, гендерними та професійними групами, стилем життя, мовними традиціями, національними устоями тощо.

Національна ідентичність відіграє ключову роль у безпеці держави. Від того, наскільки населення ототожнює себе з державою, залежить її стабільність і цілісність. Втрата національних орієнтирів може привести до розколу суспільства й навіть громадянських конфліктів. З огляду на складні та невідворотні історичні події, українська національна ідентичність залишається незавершеною. Проблеми формування української національної єдності пов'язані з колоніальним минулим, мовною політикою, культурними розбіжностями між регіонами та нерівномірною інтегрованістю територій. Вочевидь, дуже важко ототожнювати національну, етнічну та українську ідентичності, тому що вони не обмежуються кордонами нашої держави. На цю обставину особливу увагу звертає М. Степико: «Українська ідентичність не тотожна ані національній, ані етнічній. Національній – тому, що вона не обмежується кордонами держави Україна, і в певному відношенні є тотожною громадянській ідентичності як феномену політичної нації. Етнічній – оскільки, по-перше, система цінностей українського етносу, його культура, звичаї, обряди не є загальноприйнятими, а по-друге, українці – не просто етнос, один із багатьох, який мешкає на теренах України, а етнос титульний, що дає назву країні, державі та її символам» [19, с. 171]. Він наголошує, що частиною української ідентичності можуть бути не лише громадяни, що проживають у самій Україні, а й представники чисельної діаспори як на Заході, так і на Сході. Подібно до інших держав, Україна має унікальну природну й соціокультурну ідентичність, яка формує її внутрішній образ та міжнародний імідж і бренд.

Ця ситуація пояснюється тим, що ідентифікаційні процеси українства на довгому відтинку історичного часу відбувалися в стані гострих регіонально-політичних суперечностей та тривалої відсутності державних кордонів нашої країни. «В Україні особливу складність створює регіональна поляризація політичних настроїв, чим не в останню чергу зумовлений “дифузний” стан ідентифікації значної частини соціуму, його готовність ототожнити себе то з одним, то з іншим ціннісно-символічним ядром. Багатівікова бездержавність і тривале перебування частин українського соціуму в складі різних, часто ворожих держав, наклали виразний відбиток на свідомісні стереотипи, які виявилися полярно налаштованими» [11, с. 28].

Однак ключовим чинником єдності будь-якого суспільства, включно з українським, є загальнонаціональна ідентичність. Вона полягає в ототожненні особистості з певною спільнотою, її символікою, цінностями, історією, культурою, територією, а також з державними інституціями, правовою системою, політичними та економічними інтересами. Причому така ідентичність повинна бути не лише раціональною, а й емоційною, містити символічне й міфологічне сприйняття дійсності. Кожна нація чи національна держава свідомо або інтуїтивно формує набір символів, через які прагне себе представляти – як на особистісному, так і на суспільному рівні. Успішні нації мають усталений набір таких символічних «орієнтирів», які стають важливими критеріями ідентичності для їхніх

громадян. Ця проблема актуальна як для молодих держав, що виникли наприкінці ХХ століття, так і для давно сформованих націй. Особливі труднощі у формуванні національної ідентичності виникають у багатокультурних державах, де є велике етнічне, релігійне чи лінгвістичне розмаїття. Але якщо національна ідентичність поступиться територіальним, етнічним, релігійним або іншим соціокультурним ідентичностям, то це може призвести до значного загострення внутрішніх соціальних суперечностей, послаблення консолідації суспільства та поставити під загрозу національні інтереси держави.

Сьогодні для утвердження української ідентичності велике значення має сучасне переосмислення філософсько-просвітницьких та історико-літературних джерел, які становлять основу українського культурно-історичного надбання. Саме в надрах української філософської думки зароджувалися й визрівали ті символи та образи, учення і теорії, які протягом усієї наступної історії визначали дух і менталітет української нації. За цих обставин найкраще звернутися до аналізу творчої спадщини українських філософських класиків, серед яких визначне місце посідає Г. Сковорода як найяскравіший виразник національного характеру й української ментальності XVIII ст. З його філософії починається раціонально-категорійне та образне усвідомлення українцями своєї самобутності, суб'єктності, ідентичності. Він створив світоглядно-культурний канон, за допомогою якого українці мають можливість безкінечно по-самобутньому ідентифікувати себе і світ.

Хоча український мислитель сформував свій філософсько-просвітницький світогляд, творчу яву й стиль мислення в стінах Києво-Могилянської академії, яка була на той час осередком розвитку прогресивних філософських, культурних та етико-естетичних орієнтирів українського суспільства, він все одно залишився представником традиції і устоїв своєї епохи. Але якщо придивитися уважніше, то «під поверхнею традиційності й навіть консерватизму ховається інший Сковорода, цілком новочасний і навіть дещо постмодерний» [12, с. 249]. Тому, незважаючи на те, що сковородинівська доба давно минула, вона продовжує опосередковано жити в сучасному культурно-історичному просторі завдяки його життєдайній філософії, без якої неможливо уявити становлення цивілізаційної ідентичності України. Особливо глибоко на ідентифікаційні процеси впливають його філософські концепти свободи, серця та учення про «внутрішню людину» і «сродну працю», які живуть у масовій свідомості українців ось уже понад три століття. Ба більше, вони є своєрідним історико-цивілізаційним дзеркалом, вдивляючись у яке, кожна епоха і кожен індивід може побачити й оцінити себе у світлі трансісторичних істин, загальнолюдських цінностей та футуристичних ідеалів.

За прикладом європейських навчальних закладів у Києво-Могилянській академії студентам прищеплювали принципи свободи й вільнодумства, які проявлялися в ліберальному осмисленні та трактуванні філософських і релігійних доктрин. Така методика сприяла тому, що однією з особливостей української ідентичності стало поняття свободи, яке українське Просвітництво XVIII ст. несло в широкі народні маси. Є також чимало сучасних досліджень філософської спадщини українського мислителя, у яких Г. Сковорода зображується як філософ свободи [12] і вільнодумства [7], попри те, що жоден його філософський твір не був спеціально присвячений цим проблемам. Але про це яскраво свідчили етика й естетика його способу життя та ставлення до світу. Етико-естетичні пріоритети, які були покладені українським любомудром в основу своєї життєвої практики, стали підтвердженням того, що найбільшу увагу він звертав на вільний розвиток своєї душі й пізнання самого себе. І дійсно, Г. Сковорода був людиною, яка не тільки визначала естетико-моральні максими свободи, а й сама дотримувалась і реалізовувала їх у повсякденному пошуку істини. Як говорили про нього перші біографи, посилаючись на народні перекази, Сковорода жив,

як учив, а учив, як жив. Окрім того, «у сквородинівській глоризації свободи можна вбачати і вияв європейськості нашої старої культури, і превалювання в ній ідеалів лицарського стану, і вияв питомих рис психічного складу українця... і його прагнення до свободи в різних розуміннях цього слова, як відмічає Л. Ушкалов [22 с. 668]. Отже, у філософії Г. Сквороди концепт свободи є умовою пізнання і вибору самого себе, своєї внутрішньої визначеності й особистої ідентичності.

У четвертій Пісні «Саду божественних пісень» Г. Скворода наголошував, що «Дух свободи внутрь нас родит» [17, с. 54]. Тобто дух свободи народжується в середині, в душі людини, і постає як її фундаментальна онтологічна сутність, невичерпне джерело буття й сенс життєдіяльності. У дев'ятому вірші цієї ж поетичної збірки Г. Скворода наголошує, що «Так и мнѣ вольность одна есть нравна» [17, с. 59], бо лише вона може забезпечити безтурботний і найпростіший шлях до наполегливої праці над собою, що дає змогу людині здобути внутрішню гармонію та впевненість у пізнанні своєї сутності й ідентичності.

Зосереджуючись на вивченні людської природи, Г. Скворода відкриває дуалістичну сутність усього світу. «Весь Мір – за його словами, – состоит из двух Натур: одна видимая, другая невидимая» [17, с. 214]. До видимої натури належать зовнішні, матеріальні, тілесні, тлінні прояви буття, до невидимої – внутрішні, духовні, вічні. Матеріальний світ у видимості своєї натури має багато проявів, як-от матерія, речовина, земля, плоть, тінь тощо. Матеріальне, тілесне, плоть – це зовнішня видимість, за якою криється внутрішня, істинна натура всього сущого, зокрема й людського. «Каждый же Человѣк состоит из двоих, противостоящих себѣ и борющихся Начал, или Естеств: из Горняго и Подлаго, сирѣчь из Вѣчности и Тлѣннїя» [17, с. 454]. В основу визначення дійсної, істинної, невидимої, сутності всіх явищ Г. Скворода покладав духовну натуру. У філософських поняттях невидима натура асоціювалася в нього з всесвітнім розумом, істиною, вічністю, долею, необхідністю тощо. Натомість загальним уособленням невидимої натури в християнській термінології був Бог.

Учення Г. Сквороди про дві натури умовно поділяє людську сутність на дві частини, у яких вона може проявлятися, – внутрішній світ духовності й зовнішній світ публічної реальності. У першому світі людина знаходить свою внутрішню значущість у результаті напруженого самопізнання, самозосередженості й самоідентифікації, у другому – людина отримує свої предметні ознаки в наслідку зовнішнього впливу суспільних стереотипів, обставин і визнань. Характеризуючи людину в поняттях невидимої натури або внутрішньої сутності, філософ послідовно формулював своє вчення про «внутрішню людину», завдяки якому можна було скласти уявлення про справжню людину, що власне сьогодні можна було б назвати ідентичністю індивіда. Внутрішня свобода і творче усамітнення відкривало пізнавальні перспективи для розуміння «внутрішньої людини», яку він ще іменував істинною людиною або Богом у людині. В одному з діалогів Г. Скворода запитував і відповідав: «Что есть Истинный Человѣк? То есть Сын Человѣч, или Христос – Все То Едино» [17, с. 967].

Г. Скворода ніколи не розділяв назавжди матеріальний світ і світ духовний, він усякчас намагався побачити в матеріальному духовне. Саме в духовному світі відбувається формування істинної людини. І формування це відбувається не через плоть і кров, а через духовне звернення до Бога. Звертаючись до свого співрозмовника, він говорив: «Не преобразишься, Друг мой, из Земнаго в Небеснаго потоль, поколь не увидишь Христа. Потоль, поколь не узнаешь: Что' то есть Истинный ЧЕЛОВѢК? Не продерешь Глаз потоль, поколь Плоть и Кровь будут держать твое Сердце» [17, с. 967]. Тому головний шлях до істинної людини лежить через себе- й богопізнання. Людина тим більше буде діставатися до своєї істинності, чим більше буде духовно наближатися до абсолютної людини – Христа.

Г. Сковорода учив, що «внутрішня людина» має божественну сутність, яка є основою буття і функціонування людини, джерелом її думки та почуттів. Оскільки свобода є основним онтологічним принципом життєдіяльності людини, вона відкриває шлях до пізнання її ідентичності. Тільки здобувши свободу творчості, людина отримує шанс ідентифікувати себе.

Ідея «внутрішньої людини» Г. Сковороди є однією з первинних форм ідентичності українства, в основу якої покладена духовна сутність людини. У широкому сенсі цей унікальний концепт філософського мислення по-самобутньому відрізняється від інших історичних форм філософування. Суть його полягає в тому, що духовне єство людини стає вирішальним поняттям самоідентифікації індивіда й визначальним орієнтиром індивідуального освоєння соціальної дійсності. Так, у філософії Г. Сковороди «внутрішня людина» постає як своєрідна модель ідентичності, яка долучає людину до універсуму загальнолюдських цінностей та істинних критеріїв культурного співжиття.

Розмірковуючи далі над концептом «внутрішньої людини» як істинної людини, Г. Сковорода звертається до християнського вчення про серце, за допомогою якого він поглиблює розуміння людської сутності та ідентичності. Посилаючись на повчання біблійських пророків, Г. Сковорода говорить: «что истинным ЧЕЛОВѢКОМ есть СЕРДЦЕ в ЧЕЛОВѢКѢ, глубокое же Сердце и одному только Богу познаваемое не иное что есть, как Мыслей наших неограниченна Бездна, просто сказать, Душа, то есть Истое Существо» [17, с. 247]. Такий підхід Г. Сковорода переносить на дослідження людської природи, підкреслюючи духовні прояви «серця», часто ставить їх вище розуму. Тому серце в межах цієї філософської парадигми сприймається як основа цілісної системи людської ідентичності.

У філософії Г. Сковороди серце перебуває в центрі духовного буття людини. Серце – це не лише орган тілесної природи людини, а й глибоко символічне поняття, що втілює внутрішню, невидиму суть особистості. Саме серце, на думку українського мислителя, є джерелом істинного знання, осередком моральної волі, духовним орієнтиром, що вказує індивідові шлях до самопізнання та гармонії з Богом. У ньому міститься тасмниця людської природи, її зв'язок із вічністю, з абсолютною істиною. Пізнати себе людина може лише через осягнення свого серця і так наблизитися до Божої мудрості, яка закладена в саму глибину людського буття. Г. Сковорода закликає до правильного підходу при оцінці людини: «...не по Лицу судите, но по Сердцу... Тако и Человѣкъ Божій, источающей Животворящая Струи и Лучи Божества испущающей, есть Сонцем не по Сонечному Лицу, но по Сердцу. Всякъ есть тѣм, чіе Сердце в нем... Лице, де, и Сердце Разнь... Право! право судите!» [17, с. 232]. Через «глубокое же Сердце» людина вступає в діалог з усіма світами, зокрема й божественною реальністю, чим реалізує свою духовність. Отже, серце в історії української філософії стає не лише самобутнім світоглядним осередком людини, а й специфічним зародком смислів, які утворюють унікальний простір ідентичностей. Центром цього простору стає кордоцентрична ментальність, яка зосереджує в собі всі головні характеристики української ідентичності.

Так, концепція серця несе настанову переваги духовного над тілесним, внутрішнього над зовнішнім. Ідентичність людини живе в її серці. Тому серце стає тим поняттям, у якому сконцентровано справжнє знання й сенс життя. Воно – ключ до розуміння світу й самого себе, до внутрішньої свободи і самоідентифікації. Через серце людина не лише пізнає саму себе, а й ідентифікує себе з вічним і Божественним помислом про людину.

Незважаючи на те що філософсько-просвітницька спадщина Г. Сковороди має релігійно-теософський відтінок, «завдання філософії він вбачав у тому, щоб допомогти кожній людині з'ясувати свою внутрішню сутність як умову реалізації покликання в «сродній» праці» [26, с. 611], вродженому нахилу індивіда до певного способу життя і діяльності.

З огляду на це, концепція «сродної праці» також відіграє вагомую роль в історії становлення та розуміння української ідентичності.

Праця завжди була універсальним способом буття людини, за допомогою якого вона не лише адаптувалася до природного й соціального середовища, а й творила це середовище і саму себе. У процесі цілеспрямованої трудової діяльності людина реалізує свій творчий потенціал, розкриває талант, внутрішню сутність. Будь-яку працю Г. Сковорода завжди сприймав як не просте ремесло чи невігадливий промисел, а джерело людського натхнення, обдарованості, ідентичності. У процесі трудової активності індивід виявляв свою ініціативність, самостійність, здібності, хист. Найповніше людина може проявити свої найкращі якості лише тоді, коли вибере напрям професійної діяльності відповідно до свого природного покликання, уподобань, смаків, нахилів. Завдяки такому вираженню вибору, праця із засобу до існування перетворюється на головну життєву потребу, максимальну насолоду, сенс життя. Як зауважує Г. Сковорода, жити за «сродністю» не тільки важливо, а й легко: «Напиши красками на ногтѣ Адамантовом Славу сію: “Сродное, Нужное, Латвое есть то же”... Но Латвость в Нужности, а Нужность в Сродности...» [17, с. 401]. До того ж сама «сродність» – це дар Божий, природна ідентичність людини, яка наповнює її життя доленосним змістом, робить не марним земне існування й визначає остаточний результат життєвого шляху. «Что есть Житіе? Есть всѣх Дѣл и Движеній твоих Сноп» [17, с. 178], – підсумовує Г. Сковорода.

Так, філософія «сродності» характеризує ціннісне ставлення людини до світу, предметно ідентифікує всі форми й прояви реалізації індивідуальних здібностей особистості. Власне праця як продуктивна діяльність найглибше репрезентує внутрішній світ людини її свідомість, культуру, цінності, почуття, переконання, характер, домагання, словом – ідентичність. Фактично праця є визначальною ознакою людини, а «сродна праця» – природним чинником її істинного буття та ідентичності. Віднайти совою «сродність» – означає розкрити свої здібності й таланти, майже те саме, що збагнути свою ідентичність. Багато кому зробити це не просто, тому філософ радить таким особам не боятися цих труднощів і не втрачати віру в себе, адже «самый тѣсный, жосткій и крутой путь бывает легким, если сам БОГ указывает дорогу к намѣренію. И, конечно, указывает тому, кого родил к сему» [17, с. 675]. Усвідомивши свою «сродність» до певного виду діяльності, людина отримує надійний засіб для самоздійснення свого покликання та самореалізації особистісної сутності й внутрішньої ідентичності. У цьому контексті «сродна праця» є не просто елементарним атрибутом ідентичності, а й джерелом, у якому зосереджуються всі її характеристики.

Висновки. Проведене дослідження дає змогу зробити висновок, що філософсько-просвітницька спадщина Г. Сковорода становить невичерпне надбання вітчизняної гуманітарної інтелектуальної думки, у якій закладено базові доміанти національної ідентичності українства. У своїх творах мандрівний філософ доволі проникливо окреслив проблеми української ідентичності, не вживаючи цього терміна. Уже у XVIII сторіччі він створив самобутні вчення про свободу, «внутрішню людину», серце та «сродну працю», які були не лише розумовими розмислами, а й базовими орієнтирами духовних та соціальних практик, які впорядковують і спрямовують процеси формування та утвердження української національної ідентичності. Центральне місце в його концепції посідає ідея свободи як онтологічного принципу людського існування, що визначає цілісність особистості та її здатність до самоідентифікації. Саме через свободу індивід розкриває духовний вимір буття, усвідомлює свою причетність до Божого задуму, чим ідентифікує своє Я. Особливого значення набуває вчення про «внутрішню людину», у якому Г. Сковорода розкрив справжню сутність особистості та конкретизував критерії її ідентичності. Це поняття

органічно пов'язане з концептом серця як символічного й сакрального осередку буття, що постає джерелом моральної волі, віри та істини. Оскільки свою ідентичність людина носить у своєму серці, то в його філософії воно виконує роль духовного ідентифікатора, який забезпечує цілісність особистості та вказує їй шлях до гармонії з Богом і світом.

Важливим складником української ідентичності в ученні Г. Сковороди є і концепція «сродної праці», яка націлює на необхідність віднайдення людиною свого справжнього покликання й місії у світі. Ця ідея, яка в історичному контексті часто суперечила домінантним соціально-економічним моделям, сьогодні набуває сучасного змісту. Вона може стати підґрунтям для формування нової ідентичності шляхом усвідомлення свого покликання, обов'язку, відповідальності, доброчесності, професійної етики, зорієнтованої на розвиток особистісних здібностей тощо.

Узагальнюючи, можна стверджувати, що філософія Г. Сковороди формує унікальний світоглядний код української нації, у якому поєднуються прагнення до свободи, духовне самопізнання та вірність індивіда своєму внутрішньому покликанню. Його ідеї не втратили актуальності й у сучасному суспільно-історичному контексті: вони допомагають осмислювати українській спільноті проблеми національної єдності, суспільної однаковості, громадської відповідальності та власної ідентичності. Отже, філософсько-просвітницька спадщина українського філософа може розглядатися як концептуальна основа для подальшого утвердження української ідентичності та розвитку сучасної вітчизняної філософської думки. Адже й сьогодні вона переконливо обстоює наше право жити і вважати себе українцями, а свою державу називати Україною. А сам Г. Сковорода, як глибокий мислитель та проникливий тлумачник філософсько-літературних текстів, біблійських сюжетів і транскультурного досвіду, може бути реально визнаний як ексклюзивний суб'єкт і носій української ідентичності.

Список використаної літератури

1. Грабовська С. «Споріднена праця» як запорука самовираження особистості. *Григорій Сковорода – джерело духовної величі та сучасність*. Тернопіль : Астон. 2007. С. 84–91.
2. Грицак Я. Українська ідентичність. *Критика*. 2016, Ч. 3–4. С. 221–222.
3. Давидюк Н. Вплив соціальних змін на формування в здобувачів освіти української національної ідентичності. *Нова педагогічна думка*. Том 118. № 2 (2024). С. 81–85.
4. Демчук Р. В. Українська ідентичність у модусі міфологем. Київ : Стародавній світ, 2014. 235 с.
5. Дзюба І. М. Україна в пошуках нової ідентичності: Статті, виступи, інтерв'ю, памфлети / вступ. слово М. В. Поповича. Київ : Україна, 2006. 845 с.
6. Забужко О. Найдовша подорож. Київ : Видавничий дім «КОМОРА», 2024. 203 с.
7. Кашуба М. Вільнодумство Г. Сковороди. *Сковорода Григорій: образ мислителя* : збірник наукових праць. Київ, 1997. С. 112–118.
8. Кириленко К. М. Формування української ідентичності в процесі викладання курсу «Філософія» в закладі вищої освіти за умов воєнного стану. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв*: наук. журнал. 2022. № 3. С. 10–15.
9. Кислюк К. Українська ідентичність: історико-культурні ретроспективи та сучасні перспективи. *Філософська думка*, 2018, № 3. С. 48–65.
10. Когут З. Коріння ідентичності. Студії з ранньомодерної та модерної історії України. Київ : Критика, 2004. 352 с.
11. Нагорна Л. П. Соціокультурна ідентичність: пастки ціннісних розмежувань. Київ, ППіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2011. 272 с.

12. Попович М. Григорій Сковорода: філософія свободи. Київ : Майстерня Білецьких, 2007. 256 с.
13. Попович М. Культурні засади цивілізаційної ідентичності. *Нова парадигма*, 2015. Вип. 128. С. 3–13.
14. Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності : Закон України від 13.12.2022. № 2834-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2834-20#Text>
15. Рафальський О. О., Самчук З. Ф. Цивілізаційні перехрестя сучасного суспільства. Київ : ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2018. 688 с.
16. Рябчук М. Долання амбівалентності. Дихотомія української національної ідентичності *Історичні причини та політичні наслідки*. Київ : ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2019. 252 с.
17. Сковорода Григорій. Повна академічна збірка творів / За редакцією проф. Леоніда Ушкалова. Харків : Майдан, 2010. 1400 с.
18. Стегній О. І. Національна ідентичність. Енциклопедія Сучасної України : вебсайт. URL: https://esu.com.ua/search_articles.php?id=71062 (дата звернення: 23.10.2025).
19. Степико М. Т. Українська ідентичність: феномен і засади формування: монографія. Київ : НІСД, 2011. 336 с.
20. Степико М. Т. Український соціум на шляху до нової ідентичності. *Український соціум* / За ред. В. С. Крисаченка. Київ : Знання України, 2005. С. 71–91.
21. Утвердження української національної та громадянської ідентичності: монографія; за заг. ред. К. Журба, О. Рейпольська. Київ : «Компрінт». 2024. 232 с.
22. Ушкалов Л. Григорій Сковорода: семінарії. Харків : Майдан, 2004. 876 с.
23. Фукуяма Ф. Ідентичність. Потреба в гідності й політика скривдженості. 5-те вид. Київ : Наш формат. 2024. 192 с.
24. Цивілізаційна ідентичність українства: історія і сучасність / авт. кол.: О. Рафальський (керівник), Я. Калакура (науковий редактор), О. Калакура, М. Юрій. Київ : ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2022. 512 с.
25. Ярмусь С. Поняття щастя в філософії Григорія Сковороди. *Сковорода Григорій: ідейна спадщина і сучасність*. Київ, 2003. С. 660–673.
26. Ярошенко Л. Національний «дух» у філософії Г. Сковороди. *Сковорода Григорій: ідейна спадщина і сучасність*. Київ, 2003. С. 608–617.

**UKRAINIAN IDENTITY IN THE PHILOSOPHICAL AND ENLIGHTENMENT
HERITAGE OF HRYHORII SKOVORODA****Serhii Ryk**

*Hryhorii Skovoroda University in Pereiaslav,
Faculty of Social and Psychological Sciences, Department of Philosophy and Social Anthropology
named after Professor I. P. Stohnii
30, Sukhomlynskyi St., 08401, Pereiaslav, Ukraine
<https://orcid.org/0000-0002-1115-3876>*

Mykola Ryk

*Hryhorii Skovoroda University in Pereiaslav,
Faculty of Social and Psychological Sciences, Department of Philosophy and Social Anthropology
named after Professor I. P. Stohnii
30, Sukhomlynskyi St., 08401, Pereiaslav, Ukraine
<https://orcid.org/0000-0002-6813-5628>*

Abstract. The article highlights the role of Hryhorii Skovoroda's philosophical and enlightenment heritage in the cultural and historical process of Ukrainian identity creation and its significance in modern society.

The theoretical and methodological basis of the publication consists of H. Skovoroda's philosophical and enlightenment works, the fundamental concepts and ideas of Ukrainian identity scholars, as well as the methods of historical and philosophical analysis developed by representatives of the Kyiv worldview and anthropological school who studied the thinker's teachings.

Attention is focused on the modern approach to defining Ukrainian identity as a multidimensional sociocultural phenomenon encompassing a system of ideals, values, symbols, traditions, and spiritual orientations that shape both personal and collective self-awareness. The article reveals the special role of H. Skovoroda's ideas in this process and their influence on the cultural and historical formation of Ukrainian identity: the categories of freedom, "the inner person", "individual vocation", and the "philosophy of the heart". It is argued that for H. Skovoroda, freedom serves as a fundamental ontological principle of human existence, through which an individual realizes their spiritual identity and closeness to God. In this context, «the inner person» is defined as the true, divine essence of the individual, which ensures authentic identity. A central place is given to the category of the heart, which the Ukrainian philosopher presents as the sacred center of human spiritual and moral-ethical identity. Another key aspect of Ukrainian identity formation is the doctrine of "individual vocation", in which the philosopher emphasizes the need for self-knowledge and self-realization of one's abilities. It is noted that this theory remains highly relevant today, as it can serve as a foundation for fostering a highly professional and morally responsible personality.

The article concludes that H. Skovoroda's philosophical and enlightenment legacy, based on the ideas of freedom, anthropocentrism, the philosophy of the heart, and spiritual self-realization, is not only an essential part of Ukrainian intellectual heritage but also one of the key historical and philosophical narratives of the foundation of modern Ukrainian identity, serving to consolidate society and affirm Ukraine's subjectivity.

Key words: sociocultural heritage, identity, society, self-knowledge, values, freedom, "individual vocation".

Дата першого надходження рукопису до видання: 18.11.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 22.12.2025

Дата публікації: 30.12.2025